

Роль середньої школи в підготовці жіночих кваліфікованих кадрів Катеринославської губернії у II половині XIX – на початку XX століття

Вікторія Добровольська, Херсонська державна морська академія

Висвітлено питання історії середньої жіночої освіти Катеринославської губернії у II пол. XIX – на поч. XX ст. Протягом багатьох століть для суспільства Російської імперії були характерні патріархальні судження та погляди на призначення жінки. З'ясовано, що початком змін у відношенні до жіноцтва стали демократичні реформи 60-70-х рр. XIX ст. Висвітлено історичні передумови становлення системи жіночої освіти. Встановлено, що законодавча організація всестанових жіночих навчальних закладів розпочинається у 50-х рр. XIX ст. Жіночі навчальні заклади підпорядковувалися різним установам і мали різні організаційно-навчальні засади. Крім державних шкіл, існували ще й приватні та громадські. Встановлено, що нова система управління сферою освіти утверджується як державно-громадська. Основними типами загальноосвітніх середніх шкіл у Катеринославській губернії у II пол. XIX – на поч. XX ст. були: гімназії, прогімназії, єпархіальні жіночі училища. Розкрито особливості матеріального становища гімназій на прикладі окремих навчальних закладів. Значна кількість жіночих гімназій і прогімназій та їх популярність серед населення перебували у прямому зв'язку з бурхливим економічним розвитком регіону та активною діяльністю органів місцевого самоврядування. Охарактеризовано зміст освіти цих середніх шкіл. Охарактеризовано контингент жіночих гімназій на поч. XX ст. за становою та релігійною ознаками. Встановлено, що духовне відомство відкривало спеціальні середні навчальні заклади насамперед для доньок осіб духовного звання – єпархіальні жіночі училища. У Катеринославській губернії була лише одна така школа – у губернському місті. Охарактеризовано зміст освіти єпархіальних училищ, розкрито пріоритетність виховного процесу. Вказано, що к. XIX – поч. XX ст. ознаменувався кризою системи єпархіальних училищ, і розкрито зміст реформ Духовного відомства для вирішення цієї проблеми. Порівняно джерела фінансування Катеринославського єпархіального училища та гімназій. З'ясовано роль єпархіальних жіночих училищ у проблемі забезпечення народної школи вчителями.

Ключові слова: середня жіноча освіта, міністерство народної освіти, освітні реформи, гімназія, прогімназія, жіноче єпархіальне училище, громадськ

The role of secondary school in the training of women skilled personnel of Katerynoslav province in the II half of the XIX – early XX centuries

Viktoriia Dobrovolska, Kherson State Maritime Academy

The point of this study is to cover the issue of history of women's secondary education in Katerynoslav province in the 2nd half of the XIX – early XX centuries. Patriarchal judgments and views on the women's role have been characteristic of the society of the Russian Empire for centuries. It has been found out that the democratic reforms of the 60-70s of the XIX century marked the beginning of the changes towards womanhood. The historical premises for the formation of the women's education system are covered. It is established that the creation of women's educational institutions of all classes in terms of legislative framework begins in the 1950's. Women's educational institutions were subordinate to different institutions and had different organizational and educational backgrounds. Thus, the Ministry of Public Education had the most rights and opportunities in the sphere of education. In addition to state schools, there were private and public schools. It is established that the new system of educational sector management is claimed as state-public. The main types of general secondary schools in Katerynoslav province in the II half of the XIX – early XX centuries were gymnasiums, progymnasiums, parochial secondary school for girls. The features of the financial situation of the gymnasiums on the example of certain educational institutions are revealed. Thus, a large number of women's gymnasiums and progymnasiums and their popularity with the population were directly related to the rapid economic development of the region and the vigorous activity of local self-government bodies. The content of education of those secondary schools is defined. The popularity of gymnasiums with the population comes from their class-inclusive nature. The range of women's gymnasiums in the early XX century is distinguished on grounds of division into classes and

religion. Education for daughters of clergymen was of a limited nature compared to the gymnasiums. As a result, women's religious secondary education evolved less dynamically. It is established that the religious affairs authority opened professional secondary educational institutions – parochial secondary school for girls – primarily for the daughters of clergymen. There was only one such school in Katerynoslav province – in the principal town of the province. The content of the education of parochial secondary school for girls is described. The proportion of disciplines of the humanities and mathematical and natural sciences is compared. The article states that the end of the XIX - early XX centuries was marked by the decline in the system of parochial secondary school for girls, and defines the content of the reforms of the religious affairs authority. The sources of funding of Katerynoslav parochial secondary school for girls and gymnasiums are compared. The role of parochial secondary school for girls in the problem of providing public school with teachers is figured out.

Keywords: *reform policy, change management, educational change implementation, public education policy, public education policy, legitimization of the meaning of social reform, social progress*

Роль средней школы в подготовке женских квалифицированных кадров Екатеринославской губернии во II половине XIX - начале XX века

Виктория Добровольская, Херсонская государственная морская академия

Раскрыты вопросы истории среднего женского образования Екатеринославской губернии во II пол. XIX – в нач. XX в. В течение многих веков для украинского общества были характерны патриархальные суждения и взгляды на предназначение женщины. Выяснено, что началом изменений в отношении женщин стали демократические реформы 60-70-х гг. XIX в. Освещены исторические предпосылки становления системы женского образования. Установлено, что законодательная организация всесословных женских учебных заведений начинается в 50-х гг. XIX в. Женские учебные заведения подчинялись разным учреждениям и имели различные организационно-учебные основы. Кроме государственных школ, существовали еще частные и общественные. Установлено, что новая система управления сферой образования утверждается как государственно-общественная. Основными типами общеобразовательных средних школ в Екатеринославской губернии во II пол. XIX – нач. XX в. были: гимназии, прогимназии, епархиальные женские училища. Раскрыты особенности материального положения гимназий на примере отдельных учебных заведений. Значительное количество женских гимназий и прогимназий, их популярность среди населения находились в прямой связи с бурным экономическим развитием региона и активной деятельностью органов местного самоуправления. Охарактеризовано содержание образования этих средних школ. Охарактеризован контингент женских гимназий в начале XX в. по сословному и религиозному признакам. Установлено, что духовное ведомство открывало специальные средние учебные заведения прежде всего для дочерей священников – епархиальные женские училища. В Екатеринославской губернии была только одна такая школа – в губернском городе. Охарактеризовано содержание образования епархиальных училищ, раскрыто приоритетность воспитательного процесса. Указано, что к. XIX – нач. XX в. ознаменовался кризисом системы епархиальных училищ, и раскрыто содержание реформ Духовного ведомства для решения этой проблемы. Были сравнены источники финансирования Екатеринославского епархиального училища и гимназий. Выяснена роль епархиальных женских училищ в проблеме обеспечения народной школы учителями.

Ключевые слова: *среднее женское образование, министерство народного просвещения, образовательные реформы, гимназия, прогимназия, женское епархиальное училище, общественность*

Постановка проблемы

Освіта – один із найдавніших і найважливіших інститутів суспільства, викликаний потребами соціуму відтворювати і передавати знання, уміння, навички, готувати нові покоління до виконання різних видів професійної діяльності. Освітні функції не тільки сприяють соціальній стабільності та інтеграції суспільства, але разом з цим забезпечують його соціальні зміни й розвиток. Соціальний

інститут освіти перебуває у взаємозв'язку з іншими інститутами – економіки, сім'ї, політики, релігії.

Розвиток освіти сприяє національній самоідентифікації, формуванню демократичної культури, забезпеченню національних інтересів, зміцненню авторитету держави. Сучасні реформи в освітній галузі України повинні орієнтуватися на найкращі зразки світового педагогічного досвіду, і при цьому потребують більш активного

використання історичних надбань і традицій української освіти. У цьому контексті важливим є дослідження аспектів становлення і розвитку системи середньої жіночої освіти Катеринославської губернії у II пол. XIX ст. – на поч. XX ст. В умовах утвердження гендерної рівності в сучасному українському суспільстві вивчення досвіду формування і розвитку мережі освітніх жіночих закладів, їх роль у житті жіноцтва II пол. XIX – поч. XX ст. набуває особливої актуальності.

Аналіз досліджень і публікацій

В історіографії ця проблема досліджена недостатньо. В українській історичній науці є низка праць, присвячених окремим аспектам процесу становлення системи жіночої освіти. Згадані в даній роботі наукові праці з історії освіти можна класифікувати за хронологічним принципом: до революційний період (Є. Ліхачова, А. Преображенський, С. Рождественський) [17; 25; 26], праці незалежної України (В. Лазебник, Л. Смоляр та ін.) [14; 29]. Про функціонування середніх і вищих жіночих шкіл на Катеринославщині у II пол. XIX – на поч. XX ст. розповідають дослідники Ю. Лопатін, Т. Липовська, В. Мирончук [16; 18]. Релігійний аспект освітньої галузі розкрито дослідником І. Лиманом [15]. Загальну характеристику освітньому процесу на початку XX ст. надає дослідник С. Світленко [27]. Історичну роль «Просвіт» на Катеринославщині аналізує науковець Г. Швидько [30]. Отже, у літературі розкриваються лише окремі аспекти діяльності жіночих середніх шкіл II пол. XIX – поч. XX ст.

Мета дослідження

Метою статті є з'ясування історичних передумов створення жіночих середніх навчальних закладів, розгляд основних типів середніх шкіл Катеринославської губернії у II пол. XIX – на поч. XX ст., зазначення користі отриманої освіти для жіноцтва.

Виклад основного матеріалу

Становлення системи жіночої середньої освіти Катеринославської губернії розпочалося у XIX ст. У зазначений період територія губернії входила до складу єдиної адміністративної системи Російської імперії. Історично Катеринославська губернія була пов'язана з іншими південноукраїнськими губерніями – Херсонською та Таврійською, які до того ж були об'єднані межами Одеського навчального округу.

Катеринославська губернія в адміністративному плані поділялася на Бахмутський, Верхньодніпровський, Маріупольський, Новомосковський, Олександрівський (Олександрівськ – зараз Запоріжжя), Павлоградський, Слов'яно-

сербський, Катеринославський (Катеринослав – зараз Дніпро).

Створення освітньої системи відбувалося в умовах багатонаціонального характеру суспільства Одеського навчального округу, що зафіксував перепис 1897 р. [28, с. 146; 14, с. 53-54]. Українці кількісно переважали інші етноси у південноукраїнських губерніях. У Катеринославській губернії проживало 68,9 % українців (середній показник – 54,9 % від загальної кількості населення трьох губерній). Найбільш помітним після українців був відсоток росіян, євреїв, кримських татар, німців, поляків.

Ми погоджуємося з думкою дослідниці Л. Смоляр, що для суспільства Російської імперії були характерні патріархальні судження та погляди на призначення жінки [29, с. 82-83]. Усі ці погляди були пов'язані з тим, що протягом багатьох століть провідне місце в життєдіяльності українських жінок посідали трудові справи, пов'язані з веденням домашнього господарства, рукоділлям, шиттям і доглядом за дітьми. Процес навчання і виховання був спрямований на підготовку дівчини до виконання ключових жіночих ролей – дружини, матері, господині.

Початком змін у відношенні до жіноцтва стали демократичні реформи 60-70-х рр. XIX ст. Зокрема, постановою від 14 січня 1871 р. «Про допуск жінок на службу до громадських та урядових установ» було відзначено їхні освітні перспективи: «поощрять женщин на поприще воспитательном, где они ныне занимают должности учительниц в начальных школах и низших классах женских гимназий, а буде признается возможным, то предоставит учебному ведомству расширить еще круг их деятельности на этом поприще» [24, с. 36-37].

Демократичні реформи сприяли бурхливому економічному розвитку Російської імперії, наслідком якого стало широке залучення жінок до виробництва, що зробило актуальним питання освіти робітниць. Уряд започаткував реформи в галузі освіти, що передбачали відкриття мережі нових шкіл та подальше удосконалення навчально-виховного процесу в наявних навчальних закладах. Поступово у суспільстві визріла потреба в освіті жінок, руйнувалася думка про неспроможність жінок здобувати освіту і працювати нарівні з чоловіками. Жінки в результаті боротьби за рівноправність з чоловіками поступово почали ставати поруч з ними у суспільному виробництві. У педагогічній літературі спостерігався процес розробки різних форм навчання, пропонувалися пе-

дагогічні новації у системі навчання і виховання. Отже, протягом II пол. XIX ст. відбулось організаційне формування та психолого-педагогічне забезпечення системи виховання й освіти жіноцтва.

Становлення жіночої освіти відбувалося в умовах станового суспільства, що було зафіксовано всеросійським переписом 1897 р. (див. табл.1) [19, с. 302; 14, с. 54]:

Таблиця 1

Становий склад населення Півдня України у 1897 році

Губернії	Дворяни і чиновники (%)	Духовенство всіх християнських сповідань (%)	Старші почесні громадяни і купці (%)	Міщани (%)	Селяни (%)
Катеринославська	0,93	0,33	0,68	9,9	87,4
Таврійська	1,57	0,33	0,87	16,8	77,6
Херсонська	1,85	0,29	0,84	27,4	67,5
Всього	1,45	0,32	0,8	18	77,5

Отже, всеросійський перепис засвідчив, що кількісно переважали у Катеринославській губернії насамперед селяни (до останніх належали і робітники), міщани – відповідно 87,4 % та 9,9 %. Така різниця у цифрах підкреслює аграрний характер країни, що не змінювався протягом багатьох століть. Представники привілейованих станів – дворянства і духовенства – були нечисленними.

Дворянство і духовенство могли вчитися в школах усіх типів, зокрема в університетах, куди жінок не допускали. Міщани обмежувалися у праві користуватися школами, що були призначені для дітей дворян. Влада не поспішала ліквідувати майже суцільну неграмотність селян, оскільки неосвіченими селянами значно легше керувати. Для селян і робітників відкритими були лише певні типи шкіл, з яких важко було перейти до середніх і вищих шкіл через неузгодженість програм і планів.

Грунтовні освітні реформи розпочалися з 1864 р. запровадженням загальнообов'язкової початкової освіти. Школа була проголошена безстановою, але фактично в середніх і вищих навчальних закладах вчилися діти заможних батьків, оскільки навчання було платним. Тільки після революції 1905-1907 рр. принцип всестановості почав реалізовуватися на практиці.

У зазначений період у системі освіти була складена чітка вертикаль: початкова освіта – середня (гімназії) – вища (університет).

Незважаючи на катастрофічну неграмотність численного стану суспільства – селян, реформи в сфері середньої освіти розпочалися раніше, ніж у сфері початкової. Законодавча регламентація жіночої середньої освіти розпочинається з II чверті XIX ст. – часу функціонування інститутів шляхетних дівчат.

У зв'язку із необхідністю навчання представниць нижчих та середніх станів суспільства відбувається законодавча організація всестанових жіночих навчальних закладів. Так, уже у 1858 р. було ухвалено «Положення про жіночі училища відомства Міністерства народної освіти» [15]. Цей документ зафіксував початок організації середньої жіночої освіти на державному рівні [17, с. 542]. Строк навчання в жіночих училищах першого розряду тривав 6 років, другого розряду – три роки.

У 1862 р. було затверджено новий статут жіночих училищ відомства імператриці Марії [20, с. 53; 25].

У 1864 р. статутом було встановлено два типи гімназій: класична (з викладанням грецької та латинської мов) та реальна (без давніх мов, з домінуванням природничих і точних наук) [18, с. 12].

Наступним кроком у справі створення системи жіночої середньої освіти було ухвалення «Положення про жіночі гімназії і прогімназії Міністерства народної освіти» (1870). Цим документом жіночі училища першого розряду перейменовувалися у гімназії, училища другого розряду – у прогімназії і набували всестанового характеру. Таким чином, у результаті законодавчої діяльності царського уряду у II пол. XIX ст. була створена система всестанової жіночої освіти.

Наступний етап реформування середньої жіночої освіти – 1880-90-і рр. – характеризується реакційною політикою царизму після вбивства імператора Олександра II. Міністерство народної освіти провело сувору централізацію управління, посилило контроль за національною школою, за поведінкою учениць та викладачів, позашкільним життям. Проводилися заходи по «ушляхетненню» соціального складу учениць, зокрема, циркуляром міністра народної освіти І. Делянова (1887) офіційно заборонили прийом до гімназій дітей нижчих верств населення, зокрема дітей дрібних торговців, кухарів, прачок, кучерів та ін. [26, с. 660-661]. Проте розвиток індустріального суспільства вимагав значної кількості освічених жінок, тому спроби пригальмувати та всіляко контролювати розвиток всестанової середньої жіночої освіти не мали успіху.

Важливою характеристикою системи освіти України була її відомчість. Жіночі навчальні заклади підпорядковувалися різним установам: Міністерству народної освіти (далі – МНО), Духовному відомству, Відомству установ імператриці Марії (далі – ВУІМ), Міністерству фінансів (з 1905 р. Міністерство торгівлі і промисловості), Міністерству внутрішніх справ. Вони мали різні організаційно-навчальні засади.

Основними типами загальноосвітніх середніх шкіл у Катеринославській губернії у II пол. XIX – на поч. XX ст. були: гімназії, прогімназії, єпархіальні жіночі училища.

МНО мало найбільше прав і можливостей у справі відкриття нових закладів освіти та розширенні мережі наявних. Крім державних шкіл, існували ще й приватні та громадські, тобто ініціатива відкриття належала органам міського самоврядування, земствам, благодійникам, товариствам, приватним особам. Потім держава брала на себе певну частку у фінансуванні. Нова система управління сферою освіти утверджується як державно-громадська.

Наприклад, матеріальне становище гімназій відзначалося різноманітністю джерел формування власного бюджету (див. табл.2) [складено за: 3, арк. 49 зв., 60; 6, арк. 149 зв.-151 зв.; 8, арк. 10; 2, арк.4]:

Таблиця 2

Основні фінансові показники жіночих гімназій Півдня України у 1908-1909 навчальному році

Назва навчального закладу	Кількість учнів	Розподіл учениць	
		за станами	за віросповіданням
Катеринославська перша маріїнська жіноча гімназія	584	дворяни і чиновники – 274, духовні – 12, почесні громадяни і купці – 105, міщани – 159, селяни – 29, козаки – 2, іноземці – 3	православні – 396, римсько-католики – 22, лютерани – 7, караїми – 4, іудеї – 154, меноніти – 1
Одеська маріїнська гімназія	416	дворяни – 230, духовні – 21, почесні громадяни – 15, купці – 23, міщани – 74, селяни – 28, іноземці – 20, інші стани – 5	православні – 361, римсько-католики – 17, лютерани і протестанти – 9, іудеї – 24, інші віросповідання – 5

Ялтинська жіноча гімназія	259	дворяни і чиновники – 68, духовні – 2, почесні громадяни і купці – 46, міщани – 125, селяни – 11, іноземці – 7	православні – 131, римсько-католики – 1, вірмени – 8, іудеї – 54, інші християнські – 3, магометани – 2, інші нехристиянські – 60
Сімферопольська жіноча гімназія, заснована К. Олівер	210	дворяни і чиновники – 59, духовні – 5, почесні громадяни і купці – 29, міщани – 102, селяни – 10, іноземці – 5	православні – 110, римсько-католики – 17, лютерани – 11, іудеї – 50, інші віросповідання – 22

Отже, жіночі гімназії утримувалися насамперед за рахунок плати за навчання, допомоги від органів міського самоврядування, уряду, громадських і приватних пожертвувань тощо. Лише значні промислові й торгівельні міста були в змозі надавати значну грошову допомогу. Головними статтями прибутку Олександрівської жіночої гімназії були плата за навчання і допомога міста.

Крім того, щорічно губернські земства видавали кошти для навчання дітей своїх службовців. Є відомості, що з цією метою Катеринославське земство видавало щорічно 10000 крб [5, арк. 169-171].

Активно поліпшували матеріальне становище гімназій попечительські ради. Так, до складу попечительської ради Олександрівської міської жіночої гімназії у 1903 р. входили міський голова Ф. Мовчановський, повітовий предводитель дворянства граф І. Канкрін [7, арк. 2]. Дружина останнього не відставала у благодійництві: за шість років знаходження на посаді почесної попечительки Олександрівської жіночої гімназії, надала значні матеріальні пожертвування цій школі – 2 894 крб [9, арк. 2,5 зв.].

Керівництво шкіл намагалося підтримати здібних до навчання дітей. Так, при Катеринославській 1-й Маріїнській жіночій гімназії працював безкоштовний клас для бідних дівчат [27, с. 23].

Від матеріальної стабільності навчального закладу залежала сума, що витрачалася в середньому на одну ученицю. Так, вартість навчання однієї учениці у Катеринославській 1-й маріїнській гімназії становила 59,74 крб за рік [21, с. 10]. Для порівняння: вартість навчання хлопців у реальних училищах Одеського навчального округу коливалася від 83 крб до 161 крб [11, арк. 73].

Більшість жіночих гімназій і прогімназій знаходилася саме на півдні України, чому сприяв бурхливий економічний розвиток регіону та активна діяльність органів місцевого самоврядування. Так, в Одеському навчальному окрузі в 1901 р. було: чоловічих гімназій та прогімназій – 28, жіночих гімназій та прогімназій – 43. Для порівняння: у Київському навчальному окрузі таких шкіл було відповідно 24 і 30.

Жіночі гімназії давали ґрунтовну освіту. Предметами, що викладалися у гімназіях, були: закон Божий, російська мова, арифметика, чиstopисання, історія, географія, французька та (або) німецька мови, природознавство та (або) природнича історія, фізика. Предмети естетичного спрямування (малювання, спів, танці), а також рукоділля, гімнастика вводилися за умови наявності вчителів. Закон Божий цементував увесь процес викладання в гімназіях. Програма із закону Божого була обов'язковою для всіх гімназій, тоді як вони мали право на складання індивідуальних програм. Законовчителю призначали залежно від віросповідання учнів. Так, у 1904 році в Олександрівській жіночій гімназії ввели курс закону єврейської віри для охочих за окрему плату [10, арк. 1].

У гімназіях з педагогічним класом вивчали педагогіку, дидактику, методику викладання різних дисциплін. Багато жіночих гімназій відійшли від вивчення церковнослов'янської та латинської мов, що призводило до прірви між чоловічою освітою і жіночою.

Перша російська революція була причиною активізації культурно-освітнього руху, який проводився у формі боротьби за відкриття українських шкіл і викладання українською мовою в

уже наявних навчальних закладах. За спогадами активістки Катеринославської «Просвіти» Н. Дорошенко, у місті існувала жіноча українська гімназія в приміщенні Покровського монастиря [12, с. 169].

Виникнення українських шкіл саме у Катеринославі історик, політичний діяч Д. Дорошенко пояснив тим, що в Катеринославі «було багато української свідомої інтелігенції й був дуже розвинутий український рух...» [30, с. 191]. Члени Катеринославської «Просвіти» Д. Яворницький та Д. Дорошенко виступали з лекціями перед робітниками залізничних майстерень, перший – про устрій Запорозької Січі, а другий – про життя і діяльність Т. Шевченка та Б. Грінченка [30, с. 192]. На жаль, імперська модель розвитку держави не сприяла розвитку подібних ініціатив.

Що стосується навчальних планів приватних гімназій та прогімназій, то вони орієнтувалися на плани жіночих гімназій МНО, хоча їх засновники мали право вносити деякі зміни у програми після узгодження з навчальним керівництвом («Положення про приватні жіночі гімназії 1872 р.»).

Керівництво окремих жіночих гімназій прагнуло розширювати навчальні плани за рахунок суто професійних предметів, намагаючись надати випускницям впевненість у майбутньому. Вдалою стала спроба відкриття при Катеринославській 1-й жіночій гімназії комерційного

відділення в складі трьох класів, які існували паралельно 5–7 класам гімназії [16, с. 279; 27, с. 25].

Популярність гімназій серед населення пояснюється їх всестановим характером. Ще у XIX ст. соціальний склад учениць гімназій всестановим назвати було важко, бо переважали представниці дворянського стану. На початку XX ст. внаслідок реформ уряду, матеріальної підтримки органів місцевого самоврядування, благодійників, приватних осіб соціальний склад учнівського контингенту жіночих середніх шкіл став більш демократичним.

Різнорелігійними також були і релігійні погляди вихованок середніх шкіл. Релігійна сутність губерній, що були об'єднані межами Одеського навчального округу, мала свої особливості. Передусім православне населення Півдня України переважало за кількістю (70 % від кількості всього населення) [13, с. 233]. Крім того, у кожній губернії домінували ті або інші представники інших віровчень. Так, зокрема, на Катеринославщині – духобори, меноніти, штунди (баптисти); Херсонщині – гутери, євреї; у Таврії – меноніти, євреї, мусульмани.

Різнорелігійність соціального стану та віросповідання учениць жіночих гімназій можна побачити на прикладі нижченаведеного матеріалу (див. табл. 3) [складено за: 4, арк. 76 зв.; 1, арк. 5; 21, с. 8-9]:

Таблиця 3

Контингент жіночих гімназій Півдня України на початку XX століття

Назва навчального закладу	Кількість учнів	Розподіл учениць	
		за станами	за віросповіданням
Катеринославська перша марійська жіноча гімназія	584	дворяни і чиновники – 274, духовні – 12, почесні громадяни і купці – 105, міщани – 159, селяни – 29, козаки – 2, іноземці – 3	православні – 396, римсько-католики – 22, лютерани – 7, карайми – 4, іудеї – 154, меноніти – 1
Одеська марійська гімназія	416	дворяни – 230, духовні – 21, почесні громадяни – 15, купці – 23, міщани – 74, селяни – 28, іноземці – 20, інші стани – 5	православні – 361, римсько-католики – 17, лютерани і протестанти – 9, іудеї – 24, інші віросповідання – 5
Японська жіноча гімназія	68	дворяни і чиновники – 68	православні – 131

Ялтинська жіноча гімназія	259	дворяни і чиновники – 68, духовні – 2, почесні громадяни і купці – 46, міщани – 125, селяни – 11, іноземці – 7	православні – 131, римсько-католики – 1, вірмени – 8, іудеї – 54, інші християнські – 3, магометани – 2, інші нехристиянські – 60
Сімферопольська жіноча гімназія, заснована К. Олівер	210	дворяни і чиновники – 59, духовні – 5, почесні громадяни і купці – 29, міщани – 102, селяни – 10, іноземці – 5	православні – 110, римсько-католики – 17, лютерани – 11, іудеї – 50, інші віросповідання – 22

Отже, дані таблиці свідчать про лідерство певних станів суспільства залежно від типу гімназії. У Катеринославській маріїнській гімназії лідерами були дівчата дворянського походження. Маріїнські гімназії обирали дівчата вищих станів, бо школами опікувалася імператриця, і в очах суспільства вони носили привілейований характер. У всіх чотирьох гімназіях склад учениць за віросповіданням був однаковим: більшість було православних (998 у всіх школах), на другому місці – іудеї (282) із 1469 учениць.

Духовна середня жіноча освіта розвивалася менш динамічно. Освіта для доньок осіб духовного звання мала обмежений характер порівняно з гімназіями. Представники духовенства вважали, що освіта, яку здобували їхні доньки в гімназіях, була причиною того, що дівчата неохоче погоджувались на шлюби з кандидатами на священство. Саме тому духовне відомство відкривало середні навчальні заклади для дівчат – єпархіальні жіночі училища (далі ЄЖУ) – на кошти, зібрані місцевим (єпархіальним) духовенством [18, с. 16].

Ці навчальні заклади діяли відповідно до Статуту єпархіальних жіночих училищ (1868) і займалися «вихованням дівчиць відповідно до правила благочестя за ученням православної церкви та в російському народному дусі з тим, щоб вихованки могли згодом благотворно впливати на навколишнє середовище суворю моральністю життя і діяльним виконанням сімейних обов'язків». ЄЖУ мали напівзакритий характер, при формуванні контингенту перевага надавалася представницям духовного стану. Збереглися відомості про діяльність Катеринослав-

ського училища [16, с. 280].

Курс навчання в єпархіальних училищах був шестирічний, а в міністерських та маріїнських гімназіях – семирічний, де відкривалися ще й додаткові восьмі педагогічні класи.

Жіночі єпархіальні училища, створені за типом жіночих гімназій, прирівнювалися до середніх навчальних закладів, але не надавали своїм випускницям усіх гімназійних прав.

В єпархіальних училищах вивчалися закон Божий, церковний спів, дидактика, російська і церковно-слов'янська мови, словесність, російська література, географія, історія, арифметика, малювання, музика, фізика, чистописання, гігієна, рукоділля, французька і німецька мови. Крім того, учениці Катеринославського училища знайомилися з педагогічною психологією; методикою російської мови, закону Божого, арифметики; природознавством; алгеброю і геометрією [23, с.100-104, 156].

Гуманітарний цикл навчальних предметів у єпархіальних училищах охоплював лише 37,5 % від усього навчального часу. У міністерських гімназіях цей показник досягав 55,4 %, у маріїнських гімназіях – 48,1 %. Перелік гуманітарних дисциплін у навчальних планах різних шкіл не був однаковим. У світських жіночих школах викладали російську мову і словесність. У єпархіальних училищах до гуманітарного циклу входила ще і церковнослов'янська мова [20, с. 54].

Природничо-математичний цикл навчальних дисциплін у єпархіальних училищах займав 22,3 % загального навчального часу. У міністерських та маріїнських гімназіях на природничо-матема-

тичний цикл відводилось 33 години, а в жіночих інститутах – лише 18 годин (10,5 % навчального часу).

Закон Божий був єдиною релігійно-орієнтованою дисципліною в навчальному курсі єпархіальних училищ. Відповідно до державної доктрини, цей предмет був обов'язковим для всіх учнів православного віросповідання в початковій та середній школах. У єпархіальних училищах на викладання Закону Божого було відведено п'яту частину навчального часу, у гімназіях МНО і гімназіях ВУІМ близько 8 % [20, с. 55].

Кінець XIX – початок XX ст. ознаменувався кризою системи єпархіальних училищ. Щоб привести зміст середньої духовної освіти до вимог часу і ліквідувати відставання від гімназій за терміном навчання, на початку XX ст. були відкриті сьомі педагогічні класи для підготовки вчителів для церковнопарафіяльних та інших народних шкіл. З 1909–1910 н.р. згідно з Положенням Синоду «Про педагогічні класи в єпархіальних училищах» термін навчання в них збільшився на два роки, бо за рік неможливо було здобути загальноосвітню підготовку вчителя народної школи, враховуючи великий обсяг релігійних дисциплін у навчальних планах ЄЖУ.

Випускниці жіночих єпархіальних училищ могли працювати вчительками у народній школі, тому під час навчання вони знайомилися з дидактикою, крім того, учениці 6-го і 7-го класів Катеринославського ЄЖУ проходили педпрактику у зразковій однокласній церковнопарафіяльній школі цього училища [23, с. 201].

На поч. XX ст. відбулося реформування навчального процесу училищ, яке було спрямоване на розширення та збільшення кількості навчальних курсів у єпархіальних училищах з метою їх уніфікації з навчальними програмами жіночих гімназій [20, с. 69].

Спостерігається нерівномірність розподілу суми на утримання гімназій та єпархіальних училищ. Головними джерелами утримання Катеринославського ЄЖУ були збори з церков і духовенства – 29 % річного бюджету, надходження з прибутку свічкового заводу – 45 %, плата за навчання – 16,6 % [23, с. 178].

Треба зазначити, що випускниці не дуже хотіли працювати у народній школі через погане матеріальне забезпечення педагогів. Так, Катеринославське училище у 1909 р. мало 54 ви-

пускниці, жодна з яких не потрапила до народної школи. Можна лише припустити, що більшість випускниць духовних шкіл намагалася уникати вчителювання у народній школі, прагнучи продовжити навчання або зайнятися родиною, сімейними справами.

Пріоритетним завданням для закладів духовної освіти залишався виховний процес, основними напрямками якого були: духовно-моральне, фізичне, трудове, естетичне, санітарно-гігієнічне, патріотичне виховання [20, с. 70]. Зрозуміло, що православна релігія була фундаментом виховного процесу. Єпархіальні жіночі училища виокремлювалися серед інших жіночих навчальних закладів чітким фіксованим розпорядком дня та суворою дисципліною.

Заняття тривали з 8.30 до 13.20; з 14-ї години до 22-ої дівчата займалися музикою, гімнастикою, рукоділлям, відпочивали, готувалися до уроків [22, с. 32, 47]. Навчальний рік у Катеринославському ЄЖУ розпочинався з другої половини серпня і тривав до середини червня.

Незважаючи на відставання єпархіальних жіночих училищ від гімназій, брак фінансування, нестачу викладачів, напівзакритий характер виховання, вони були важливою складовою системи освіти українських земель II пол. XIX – поч. XX ст. Ці навчальні заклади відіграли значну роль у процесі інтеграції жінок у суспільство, яке в цей час зазнавало швидких змін.

Висновки

Таким чином, у II пол. XIX ст. були проведені реформи у сфері середньої жіночої освіти, які відкрили шлях до освіти дівчатам усіх станів суспільства і сприяли залученню жінок до суспільної праці. На поч. XX ст. у результаті подальших реформ відбувається удосконалення навчально-виховного процесу, модернізація змісту освіти, впровадження принципу всестановості освіти. У Катеринославській губернії основними типами середньої жіночої школи були гімназії, прогімназії, єпархіальні жіночі училища. Жіночі середні школи забезпечували вихованок освітою, що підвищувала соціальний статус жіноцтва, забезпечувала нижчі школи педагогічними кадрами.

Зібраний матеріал може стати в нагоді для дослідження комплексної проблеми формування та діяльності загальноосвітніх і спеціальних шкіл, зокрема, жіночих навчальних закладів в Україні.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Державний архів при Раді Міністрів Автономної Республіки Крим (далі – ДААРК). Ф.153. Оп.1. Спр.2. Арк.5.
2. ДААРК. Ф.623. Оп.2. Спр.12. Арк.4.
3. ДААРК. Ф.623. Оп.2. Спр.33. Арк.49 зв., 60.
4. ДААРК. Ф.725. Оп.1. Спр.35. Арк.76 зв.
5. Державний архів Дніпропетровської області. Ф.11. Оп.1. Спр.447. Арк. 39-518.
6. Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО). Ф.4. Оп.1. Спр.8. Арк.149 зв. – 151 зв.
7. ДАЗО. Ф.4. Оп.1. Спр.9. Арк.2.
8. ДАЗО. Ф.4. Оп.1. Спр.14. Арк.10.
9. ДАЗО. Ф.4. Оп.1. Спр.19. Арк.2,5 зв.
10. ДАЗО. Ф.4. Оп.1. Спр.22. Арк.1.
11. Державний архів Одеської області (далі ДАОО). Ф.42. Оп.35. Спр.2205. Арк. 73.
12. Дорошенко Н. В українських справах виступав сміливо // Чабан М. У старому Катеринославі: (1905–1907 рр.): Хрестоматія. Місто на Дніпрі очима українських письменників, публіцистів і громадських діячів. Дніпропетровськ : ІМА-прес, 2001. С.166-169.
13. Известия и заметки: [Православная церковь в цифрах] // Херсонские епархиальные ведомости. 1909. №9. С.233-234.
14. Лазебник В.І. Населення Катеринославської губернії за матеріалами Першого загального перепису населення Російської імперії 1897 року (Статистичний огляд) // Вісник Дніпропетровського університету. Історія та археологія. Вип.10. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 2002. С. 51-56.
15. Лиман І. Духовне відомство і система освіти в регіоні. Державна церква і державна влада: Південна Україна (1775–1861 рр.) : [сайт] URL: <https://www.i-lyman.name/StateChurch/Education/Alexander2Rule.html> (дата звернення: 03.11.2019).
16. Липовська Т.Д., Мирончук В.Д. Жіноча освіта на Катеринославщині (60-і рр. XIX – поч. XX ст.) // Наддніпрянський історико-краєзнавчий збірник. Вип.1. Матеріали Першої міжрегіональної історико-краєзнавчої конференції (8-9 жовтня 1998 р., м. Дніпропетровськ). Дніпропетровськ, 1998. С.277-282.
17. Лихачёва Е. Начало женских гимназий в России. 1857–1859 гг. // Вестник Европы. 1897. Т.2. Кн.4. С.534-555.
18. Лопатін Ю.А., Мирончук В.Д. Розвиток освіти у пореформену добу // Історія Дніпропетровського національного університету / за ред. М.В. Полякова. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського університету, 2003. С.12-21.
19. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / за ред. В.Ф.Панібудьласки. Ч.1. Київ : Вища школа, 1997. 583 с.
20. Нижнікова С.В. Епархіяльні жіночі училища в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.): Монографія / Науковий редактор Л.Ю.Посохова. Харків : Майдан, 2018. 244 с.
21. Отчет Екатеринославской губернской земской управы за 1905 г. Народное образование. Екатеринослав : Тип. губернского земства, 1906. 88 с.
22. Отчет о состоянии Екатеринославского епархиального женского училища за 1901-1902 уч. год по учебно-воспитательной части // Екатеринославские епархиальные ведомости. 1903. №3 (С.32-35); №6. (С.72-77). 1904. №4 (С.46-49).
23. Отчет о состоянии Екатеринославского епархиального женского училища за 1909-1910 уч. год по учебно-воспитательной части // Екатеринославские епархиальные ведомости. 1911. №5 (С.97-104); №8 (С.149-158); №9 (С.174-178); №10 (С.198-201).
24. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Том XLVI. Отделение первое. 1871. СПб, 1874. С.36-37.
25. Преображенский А. Историческая записка Херсонской Мариинской женской гимназии с 1867 г. по 1-ое января 1881 г. Херсон, 1881.
26. Рождественский С.В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения (1802 – 1902). СПб. : Изд. Мин. Нар. Просв., 1902. 785 с.
27. Світленко С.І. Нові зміни в освітанській галузі на початку XX ст. // Історія Дніпропетровського національного університету / за ред. М.В. Полякова. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського університету, 2003. С.21-28.
28. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. Київ : Українська видавнича спілка, 2000. С.144-225.
29. Смоляр Л.О. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні. Одеса : Астропринт, 1999. 440 с.
30. Швидько Г.К. Н.М.Дорошенко і «Просвіти» на Катеринославщині // Вісник Дніпропетровського університету. Сер.: Історія та археологія. Вип.10. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 2002. С.190-195.

REFERENCES

1. Derzhavnyi arkhiv pry Radi Ministriv Avtonomnoi Respubliky Krym [State Archive under the Council of Ministers of the Autonomous Republic of Crimea] (Fund 153. Description 1. File.2. Sheet 5). Simferopol [in Ukrainian].
2. DAARK [SAARC]. (Fund 623. Description 2. File 12. Sheet 4). Simferopol [in Ukrainian].
3. DAARK [SAARC]. (Fund 623. Description 2. File 33. Sheet 49). Simferopol [in Ukrainian].
4. DAARK [SAARC]. (Fund 725. Description 1. File 35. Sheet 76). Simferopol [in Ukrainian].
5. Derzhavnyi arkhiv Dnipropetrovskoi oblasti [State Archives of Dnipropetrovsk region]. (Fund 11. Description 1. File 447. Sheets 39-518). Dnipro, Ukraine [in Ukrainian].
6. Derzhavnyi arkhiv Zaporizkoi oblasti [State Archive of Zaporizhzhya region]. (Fund 4 Description 1. File 8. Sheets 149-151). Zaporizhzhya, Ukraine [in Ukrainian].
7. DAZO [SAZR]. (Fund 4. Description 1. File 9. Sheet 2). Zaporizhzhya, Ukraine [in Ukrainian].
8. DAZO [SAZR]. (Fund 4. Description 1. File 14. Sheet 10). Zaporizhzhya, Ukraine [in Ukrainian].
9. DAZO [SAZR]. (Fund 4. Description 1. File 19. Sheet 2,5). Zaporizhzhya, Ukraine [in Ukrainian].
10. DAZO [SAZR]. (Fund 4. Description 1. File 22. Sheet 1). Zaporizhzhya, Ukraine [in Ukrainian].
11. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archive of Odessa region]. (Fund 42. Description 35. File 2205. Sheet 73). Odessa, Ukraine [in Ukrainian].
12. Doroshenko, N. (2001). V ukrainskykh spravakh vystupav smilyvo [In Ukrainian affairs he acted boldly.]. *Chaban M. U staromu Katerynoslavi: (1905–1907 rr.): Khrestomatiia. Misto na Dnipro ochyma ukrainskykh pysmennykh, publitsystiv i hromadskykh diiachiv – Chaban M. In old Katerynoslav: (1905–1907): Readings. The city on the Dnieper River through the eyes of Ukrainian writers, publicists and public figures.* (pp. 166-169). Dnipropetrovsk: IMA-pres [in Ukrainian].
13. Izvestiia i zametki: [Pravoslavnaia tserkov v tsifrakh] [News and notes: [The Orthodox Church in numbers]]. (1909). *Khersonskie eparkhialnye vedomosti – Kherson diocesan sheets*, 9, 233-234 [in Russian].
14. Lazebnyk, V.I. (2002). Naseleattia Katerynoslavskoi hubernii za materialamy Pershoho zahalnoho perepysu naseleattia Rosiiskoi imperii 1897 roku (Statystychnyi ohliad) [The population of Katerynoslav province according to the materials of the First General Census of the Russian Empire in 1897 (Statistical Review)]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Istorii ta arkeolohiia – Bulletin of Dnipropetrovsk University. History and archeology*, 10, 51-56. Dnipropetrovsk: Vyd-vo Dnipropetrovskoho un-tu [in Ukrainian].
15. Lyman, I. *Dukhovne vidomstvo i systema osvity v rehioni. Derzhavna tserkva i derzhavna vlada: Pivdenna Ukraina (1775–1861 rr.)*. Retrieved from <https://www.i-lyman.name/StateChurch/Education/Alexander2Rule.html> [in Ukrainian].
16. Lypovska, T.D., & Myronchuk, V.D. (1998). Zhinocha osvita na Katerynoslavshchyni (60-i rr. XIX – poch. XXst.) [Women's education in Katerynoslav region (60's. XIX – beginning of XX century)]. *Naddnyprianskyi istoryko-kraieznavchyi zbirnyk. Vyp.1. Materialy Pershoi mizhrehionalnoi istoryko-kraieznavchoi konferentsii (8-9 zhovtnia 1998 r., m. Dnipropetrovsk) – Naddnyprians'k Historical and Local History Collection. Issue 1. Material First International History Conference.* (pp. 277-282). Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
17. Likhacheva, E. (1897). Nachalo zhenskikh gimnazii v Rossii. 1857–1859 gg. [The beginning of women's gymnasium in Russia. 1857–1859]. *Vestnik Evropy – Newspaper of Europe*, 2 (Book 4), 534-555 [in Russian].
18. Lopatin, Yu.A., & Myronchuk, V.D. (2003). Rozvytok osvity u poreformenu dobu [Post-reform education development]. *Istoriia Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu – History of Dnipropetrovsk National University. M.V. Poliakov (Ed.)*. (pp. 12-21). Dnipropetrovsk: Vyd-vo Dnipropetrovskoho universytetu [in Ukrainian].
19. Panibudlasky, V. F. (Ed.). (1997). *Natsionalni protsesy v Ukraini: istoriia i suchasnist. Dokumenty i materialy. U 2 ch. [National Processes in Ukraine: History and Modernity. Documents and materials. In 2 parts]. Part.1.* Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
20. Nyzhnikova, S.V. (2018). *Yeparkhialni zhinochi uchylshcha v Ukraini (druha polovyna XIX – pochatok XX st.): Monohrafiia [Diocesan Women's Schools in Ukraine (second half of XIX – beginning of XX century)]*. L.Yu. Posokhova (Ed.). Kharkiv: Maidan [in Ukrainian].
21. Otchet Ekaterinoslavskoi gubernskoi zemskoi upravy za 1905 g. Narodnoe obrazovanie [Report of the Yekaterinoslav Provincial Zemstvo Administration for 1905. Public education]. (1906). Ekaterinoslav: Tip. gubernskogo zemstvo [in Russian].
22. Otchet o sostoianii Ekaterinoslavskogo eparkhialnogo zhenskogo uchilishcha za 1901–1902 uch. god po uchebno-vospitatelnoi chasti [Report on the status of the Ekaterinoslav diocesan women's school for the 1901–1902 academic year in the educational part]. (1903; 1904). *Ekaterinoslavskie eparkhialnye vedomosti – Ekaterinoslav diocesan sheets*, 3, 32-35; 6, 72-77; 4, 46-49 [in Russian].
23. Otchet o sostoianii Ekaterinoslavskogo eparkhialnogo zhenskogo uchilishcha za 1909–1910 uch. god po uchebno-vospitatelnoi chasti [Report on the status of the Ekaterinoslav diocesan women's school for the 1909–1910 academic year in the educational part]. (1911). *Ekaterinoslavskie eparkhialnye vedomosti – Ekaterinoslav diocesan sheets*, 5, 97-104; 8, 149-158; 9, 174-178; 10, 198-201 [in Russian].
24. Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii [Complete collection of laws of the Russian Empire]. (1874). *The second collection*. Vol. XLVI. Department 1. 1871. (pp. 36-37). Saint Petersburg [in Russian].
25. Preobrazhenskii, A. (1881). *Istoricheskaiia zapiska Khersonskoi Mariinskoi zhenskoi gimnazii s 1867 g. po 1-oe ianvaria 1881 g. [Historical note of the Kherson Mariinsky Gymnasium from 1867 to January 1, 1881]*. Kherson [in Russian].

26. Rozhdestvenskii, S.V. (1902). *Istoricheskii obzor deiatelnosti Ministerstva narodnogo prosveshcheniia (1802–1902)* [Historical Review of the Ministry of Education (1802–1902)]. Saint Petersburg: Izd. Min. Nar. Prosv. [in Russian].
27. Svitlenko, S.I. (2003). *Novi zminy v osvitiianskii haluzi na pochatku XX st* [New changes in the educational field in the early twentieth century]. *Istoriia Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu – History of Dnipropetrovsk National University*. M.V. Poliakov (Ed.). (pp. 21-28). Dnipropetrovsk: Vyd-vo Dnipropetrovskoho universytetu [in Ukrainian].
28. Serhiichuk, V. (2000). *Etnichni mezhi i derzhavnyi kordon Ukrainy* [Ethnic boundaries and the sovereign cordon of Ukraine]. (pp. 144-225). Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka [in Ukrainian].
29. Smoliar, L.O. (1999). *Zhinochi studii v Ukraini: Zhinka v istorii ta sohodni* [Women's Studios in Ukraine: A Woman in History and Today]. Odesa: Astropynt [in Ukrainian].
30. Shvydko, H.K. (2002). N.M.Doroshenko i "Prosvity" na Katerynoslavshchyni [N.M. Doroshenko and «Prosvita» in Katerynoslav]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Ser.: Istoriia ta arkeolohiia – Bulletin of Dnipropetrovsk University. History and archeology*, 10, 190-195. Dnipropetrovsk: Vyd-vo Dnipropetrovskoho un-tu [in Ukrainian].

Добровольська Вікторія Анатоліївна
Кандидат історичних наук, доцент
Херсонська державна морська академія
73000, м. Херсон, пр. Ушакова, 20

Dobrovolska Viktoriia
Ph.D. of Historical Sciences, Assoc. Prof.
Kherson State Maritime Academy
20, Ushakova ave., Kherson, 73000, Ukraine

Email: viado@ukr.net

ORCID 0000-0002-5262-7425

Цитування: Добровольська В. А. Роль середньої школи в підготовці жіночих кваліфікованих кадрів Катеринославської губернії у II половині XIX – на початку XX століття. Науково-теоретичний альманах «Грані». 2019. Т. 22, № 9-10. С. 52-63.

Citation: Dobrovolska, V.A. (2019). Rol serednoi shkoly v pidhotovtsi zhinochykh kvalifikovanykh kadriv Katerynoslavskoi hubernii u II polovyni KhKh – na pochatku KhKh stolittia. [The role of secondary school in the training of women skilled personnel of Katerynoslav province in the II half of the XIX – early XX centuries]. *Scientific and theoretical almanac «Grani», 22 (9-10), 52-63.*

Стаття надійшла / Article arrived: 24.08.2019

Схвалено до друку / Accepted: 24.09.2019